

Marcin Chrostowski

"La Terra della Promessa : elementi di geografia biblica", Pietro A. Kaswalder, Jerusalem 2010 : [recenzja]

Collectanea Theologica 80/3, 197-202

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Pietro A. KASWALDER, *La Terra della Promessa. Elementi di geografia biblica*, Studium Biblicum Franciscanum, Collectio Minor 44, Franciscan Printing Press, Jerusalem 2010, ss. 246.

Geografia biblijna jako część szeroko pojętych studiów nad Pismem Świętym zyskuje coraz większe uznanie nie tylko w gronie specjalistów, lecz również wśród ludzi nie dysponujących rozległą wiedzą na ten temat. Wzrost liczby podróży i pielgrzymek do Ziemi Świętej, szczególnie w ostatnich latach, jest świadectwem, że wierni pragną poznawać Boga i dzieje Izraela nie tylko z kart Biblii, lecz również na własne oczy zobaczyć, doświadczyć i poznać ziemię, w której opisywane wydarzenia miały miejsce. Znakiem ogólnego zainteresowania tematem geografii, historii i archeologii biblijnej są coraz liczniejsze publikacje w tym zakresie, a także wykłady, konferencje czy sympozja. Do ważnych wydarzeń zaliczyć można I Sympozjum Geografii i Kartografii Biblijnej, które odbyło się 4 czerwca 2008 r. w Warszawie, podczas którego przedstawiono temat geografii Ziemi Świętej z bardzo wielu perspektyw (zob. A. Kuśmirek, *Ewangelia o Królestwie. Biblia i jej oddziaływanie*, Scripturae Lumen 1, Lublin 2009, s. 716-718). Istotnie, jeśli chce się dobrze poznać Biblię, trzeba wyjść poza analizę tekstu i szukać pomocy w innych dziedzinach nauki, takich jak geografia fizyczna czy historyczna oraz archeologia, które pozwolą spojrzeć na omawiane kwestie z różnych punktów widzenia. Naprzeciw rosnących potrzeb studiów biblijnych wychodzą kolejne ciekawe propozycje znanych archeologów Ziemi Świętej, prezentujących coraz odważniejsze tezy (zob. np. I. Finkelstein, A. Mazar, *The Quest for the Historical Israel. Debating Archaeology and the History of Early Israel*, Atlanta GA 2007, zob. rec. G. Szamockiego w: „Collectanea Theologica” 79/2009/2, s. 221-227). Na uwagę przy rozumieniu Biblii zasługuje przede wszystkim fakt coraz śmielszego posiłkowania się całym spektrum różnych nauk.

W trakcie studiów nad samą geografiją Ziemi Izraela pojawia się wiele pytań – przede wszystkim o nazewnictwo, historię i antropologię: Co rozumiał autor biblijny przez pojęcie: „Ziemia Obiecana”? Gdzie możemy usytuować biblijny Kanaan? Czy był zamieszkały, a może Izraelici osiedlili się tam bez podboju? Czy miejsca wymieniane w Biblii (np. „Ziemia mlekiem i miodem płynąca”) istniały faktycznie, a może były tylko pewnym symbolem, za którym kryć się

miała inna rzeczywistość? Wreszcie, czy biblijne miejscowości można jeszcze dziś zlokalizować? Jeśli tak – jaką noszą nazwę, jaka była ich historia itd.

Naprzeciw tym pytaniom i oczekiwaniom wychodzi Pietro A. K a s w a l d e r, wieloletni profesor Franciszkańskiego Studium Biblijnego w Jerozolimie. Uczelnia działa od 1924 r. jako ośrodek studiów biblijnych i archeologicznych, a w 2001 r. została podniesiona do rangi Wydziału Nauk Biblijnych i Archeologii Papieskiego Uniwersytetu Antonianum w Rzymie. Autor jest wykładowcą Egzegezy Starego Testamentu, Geografii Biblijnej oraz przewodnikiem po Ziemi Świętej. Wśród licznych jego publikacji możemy wymienić: (i M. Adinolfi), *Entrarono a Cafarnaò. Lettura interdisciplinare di Mc 1. Studi in onore di P. Virginio Ravanelli*, Jerusalem 1997; (i E. Bosetti), *Sulle orme di Mosè. Egitto, Sinai, Giordania. Nuova guida biblica e archeologia*, Bologna 2000; *Onomastica Biblica*, Jerusalem 2002. Oprócz tego jest on autorem wielu artykułów naukowych, głównie z dziedziny egzegezy biblijnej, geografii, topografii, historii i archeologii Ziemi Świętej. Obecna publikacja jest wynikiem wieloletnich studiów, pracy naukowej i drobiazgowych analiz P. Kaswaldera nad podanymi zagadnieniami. Została wydana w serii wydawniczej (Collectio Minor), która znana jest z publikacji najciekawszych i najbardziej doniosłych wyników prac archeologicznych prowadzonych na terenie Izraela, Autonomii Palestyńskiej, Syrii czy Jordanii. Druk ukończono w lipcu 2010 r., jest to więc pozycja bardzo świeża, prezentująca również wyniki badań z ostatnich lat.

Obecny tom pomyślany jest jako podręcznik do studiów nad geografią biblijną, o czym sam autor wspomina we *Wprowadzeniu* (s. 7-8), w którym powiadamia czytelnika o zawartości książki. Celem publikacji jest wprowadzenie studentów i pasjonatów zagadnienia w szeroką terminologię geografii historycznej, opierając się na dokładnej egzegezie tekstów biblijnych, uzupełnionych informacjami pozabiblijnymi. Ten zabieg jest konieczny przy tego typu publikacjach; pozwala na analizę tekstu Pisma Świętego przy jednoczesnym odniesieniu do innych źródeł starożytnych, którymi archeologia biblijna dysponuje w coraz większej liczbie. Odniesienie historyczne obejmuje czas od ok. 4000 r. przed Chr. do czasów chrześcijańskich, ok. IV-VII w. po Chr. Analizie poddane zostają szeroko pojęte „czasy biblijne”, które oczywiście lokalizują się w różnych momentach historii powszechnej. Odniesienia pozabiblijne dotyczą wielu autorów starożytnych, spośród których przeważają Józef Flawiusz, pisarz i geograf żydowski z I w. po Chr., oraz Euzebiusz z Cezarei, pisarz chrześcijański z IV w. po Chr. Zasadniczym kryterium tej pracy jest przedstawienie geografii historycznej ze szczególnym naciskiem na nazewnictwo. Tereny nazywane dziś Ziemią Świętą były obiektem zainteresowania wielu imperiów starożytnych, spośród których wymienić należy Egipt, imperium neosasyryjskie, babilońskie,

perskie, macedońskie i rzymskie. W tym czasie przeobrażeniom i zmianom ulegała kultura oraz nazwy konkretnych regionów czy miejscowości, co było konsekwencją postępowania poszczególnych administracji i tradycji panujących w Izraelu w danym czasie. Trzeba więc uwzględnić przede wszystkim mutację z hebrajskiego (w tekście hebrajskim) na grecki (w tekście Septuaginty i Nowego Testamentu), z łaciny (nazwy łacińskie) na arabski (czasy Ommajadów). Autor wyróżnia w swej pracy dwa etapy metodologiczne, z których pierwszy koncentruje się na analizie geograficznej i interpretacji biblijnych i pozabiblijnych źródeł dotyczących miejsc świętych, w drugim zaś przedstawia historię zmian nazw, która rozpoczęła się w okresie powygnaniowym, z naciskiem na nową geografii historyczną epoki rzymsko-bizantyjskiej.

Książka podzielona została na sześć rozdziałów, z których pierwszy (s. 9-31), zatytułowany *Kanaan i Amurru, rzeczywistość czasowo-przestrzenna* traktuje o ziemi Kanaanu w odniesieniu do nazewnictwa i historii. Ze względu na jego walory, regionem tym interesowały się imperia Egiptu i Mezopotamii. Właśnie z Mezopotamii, dokładnie z języka sumeryjskiego i akadyjskiego, pochodzi nazwa *amurru*, oznaczająca zachód; nazwa ta została zaaplikowana do ludności zamieszkującej tereny zachodni – dlatego zwano ich Amorytami. W tym rozdziale zaprezentowane zostały różne teksty starożytne, dające dokładny opis danego regionu. Przedstawiono np. *Teksty z Mari* (1800 przed Chr.), *Inskrypcję Idrimiego*, króla Alahu (XV w. przed Chr.) czy rozmaite listy oraz inskrypcje babilońskich i asyryjskich królów, nawiązujące do nazwy „Kanaan” lub jej odpowiedników w różnych wariantach językowych. Na uwagę zasługują teksty i inskrypcje egipskie, którym autor poświęcił większą część rozdziału (s. 15-31). Prezentuje egipską nazwę *Szasu*, oznaczającą nomadów pochodzących z Transjordanii i Kanaanu. Świadectwa egipskie o tych ludach czyta się z wielkim zainteresowaniem, przedstawiono bowiem historię sięgającą najdawniejszych czasów – pierwsza analizowana inskrypcja faraona Pepiego I pochodzi z VI dynastii, z 2250 r. przed Chr. Następnie czytamy fragment *Instrukcji Meri-Ka-Re*, faraona X dynastii, później tzw. *Teksty Złorzeczące* (1800 r. przed Chr.), następnie dokument *Podróż Sinuhe do kraju Retenu* (1991-1960 przed Chr.); znajdziemy również ważne odniesienia do prezentowanej ziemi faraonów: Tutmozisa III (1470-1430 przed Chr.), Amenofisa III (1402-1370 przed Chr.), Setiego I (1304-1290 przed Chr.), konkwistę faraona Ramzesa II (1290-1220 przed Chr.), Szeszonka (931-910 przed Chr.), a także *Listy z El-Amarny* (1370-1340 przed Chr.) ze zwięzłym opisem ich treści; *Stelę Merneptaha* (XIII w. przed Chr.), która po raz pierwszy literalnie wzmiankuje Izrael, fragment o bitwie Ramzesa III nad Deltą (1165 r. przed Chr.), *Historię Wen-Amuna* (1070 r. przed Chr.), a także papirusy: *Anastasi I* (lub: *List satyryczny Horusa*), panujące-

go 1290-1250 przed Chr.), *Anastasi III* (XIII w. przed Chr.), *Anastasi VI* (1206 r. przed Chr.), *Harris* (1170 r. przed Chr.). Na szczególną uwagę zasługuje nie tylko tłumaczenie, ale również opis tych fragmentów, datacja oraz ich szeroki kontekst historyczny. Teksty są oczywiście ułożone chronologicznie.

Rozdział drugi (s. 33-53), zatytułowany *Elementy geografii fizycznej*, skupia się na przedstawieniu zagadnień geografii fizycznej i historycznej. Autor rozwija zagadnienie rodzaju literackiego opisów geograficznych oraz wprowadza w elementy egzegezy Rdz 10 (s. 35-41), kładąc szczególny akcent na wyjaśnienie wariantów językowych i analizy poszczególnych słów, które nierzadko mają wiele znaczeń. Ciekawie przedstawiono opis głównych miejsc i lokalizacji biblijnych, o których czytamy w Księdze Wyjścia (s. 42-53). Autor nie tylko dokładnie je analizuje, wysuwając różne propozycje i pytania, lecz również w bardzo interesujący sposób rozważa poszczególne kierunki i drogi, którymi mógł się odbyć *Exodus* z Egiptu. Oczywiście powraca kwestia lokalizacji historycznej tego wydarzenia i w konsekwencji problem jego autentyczności. W rozdziale podkreślono też świadectwa mnichów i pielgrzymów na Górę Synaj oraz jej opis i lokalizację geograficzną.

Rozdział trzeci, bardziej obszerny (s. 55-118), zatytułowany *Ziemie biblijne* prezentuje poszczególne miejsca opisane w Biblii, zgodnie z przyjętym schematem: najpierw przedstawienie nazwy w różnych wariantach językowych, głównie w jęz. hebrajskim, greckim, łacińskim i arabskim; dodano oczywiście nazwą współczesną; następnie krótka analiza tekstów biblijnych odnoszących się do zagadnienia, próba ustalenia lokalizacji z odniesieniem do miejsc znajdujących się nieopodal; wreszcie analiza tekstów pozabiblijnych i przedstawienie historii miejsca. Od razu trzeba dodać, że są to opisy niezwykle interesujące. Różne punkty odniesienia są mocną stroną tego rozdziału, a lektura ich jest bardzo wzbogacająca i rozszerza biblijne opisy o charakterystykę geograficzną i historyczną lokalizacji. Na początku rozdziału, w celu ogólnego wprowadzenia, przedstawiono fragment Tosefty *Makot* 3,2 z opisem ziem biblijnych, a następnie poddano analizie poszczególne miejsca, takie jak: Góra Neftalego oraz Galilea, Równina Aszer, Jezioro Galilejskie, Dolina Ezdrelon, góry, takie jak Hermon, Karmel, Tabor; Równina Saronu, Samaria, Góra Efraima, Góra Judy, Szefera, Negew, Filistea, Synaj, Wielka Depresja Jordańska, Jordan, Morze Martwe, Transjordania, Baszan, Galaad, Ammon, Moab, Seir i Edom. Miejsca są bardzo dokładnie i rzetelnie przedstawione i opisane. Każde swoje twierdzenie autor opiera na mocnych podstawach tekstowych, szukając paralel w tekstach pozabiblijnych, co, jak już wspomniano, nadaje pracy walor autentyczności i przejrzystości.

Rozdział czwarty, również szeroki (s. 119-180), zatytułowany: *Kanaan, koncept przeważający Ziemi Obiecanej* składa się głównie z egzegezy poszczególnych tekstów traktujących o zagadnieniu Kanaanu, przede wszystkim o jego granicach. Okazuje się bowiem, że w świetle dokładnej analizy tych fragmentów problematyczne staje się nie tylko określenie dokładnego terytorium, lecz również jego poszczególnych punktów granicznych. Na początku autor przygląda się relacji zachodzącej między tekstami biblijnymi a źródłami egipskimi, stawiając ważne pytania, i próbując dać możliwie dokładną odpowiedź, popartą różnymi świadectwami. Ścisłej uwydatniono kwestię ustalenia północnych granic Kanaanu (s. 123-127), następnie granicy południowej ze szczególnym opisem Potoku i Rzeki Egipskiej. Dużo miejsca poświęcono analizie najnowszych badań w tym zakresie (s. 134-145). Sprawą Potoku Egipskiego zajęto się uważniej trochę dalej (s. 145-151), tym razem zestawiając źródła biblijne z egipskimi oraz neoasyryjskimi. Drugi poziom wywodu dotyczy ustalenia granic samego Izraela (s. 152-171), na podstawie różnych tekstów biblijnych: spisu ludności przeprowadzonego przez Dawida (2 Sm 24,5-7), oraz tekstu Joz 13,5, mówiącego o ziemi, która „pozostała do zdobycia”. Opierając się na egzegezie różnych tekstów biblijnych, autor stawia śmiałą tezę, że przykładowo Liban był rzeczywście ziemią przyobiecaną, nigdy jednak nie zajętą. To samo twierdzi o Filistei. Dalej zajęto się dokładną analizą geograficzną Ziemi Izraela, która miała być podzielona między poszczególne pokolenia w świetle perykopy Joz 13-19 (s. 157-166), oraz *Dystryktem salomonowym* w egzegezie 1 Krl 4,7-19 (s. 166-171). Trzeci poziom analiz dotyczy ustalenia granic w epoce powygnaniowej oraz prowincji Potoku Eufratu wzmiankowanego w Rdz 15,18, opisano również teren Transjordanii, ze szczególnie dokładnym omówieniem Równiny Moabu, na której leżały poszczególne miasta Zajordanii (s.176-180).

Rozdział piąty, znacznie krótszy (s. 181-199), zatytułowany *Geografia w epoce powygnaniowej*, zawiera opis ziem Izraela po najazdach zarówno asyryjskich, jak i babilońskich, a później perskich; więcej miejsca poświęcono perskiej prowincji Judy, nazwanej w różnych źródłach *Yehud*. Następnie wskazano poszczególne ludy i narody, żyjące na terenach południowych – Arabów, Edomitów, Kedarytów, Nabatejczyków, ze szczególniejszym przedstawieniem Kedaru (s. 191-196) oraz granic Idumei (s. 196-199).

Rozdział szósty, wieńczący całe dzieło (s. 201-232), zatytułowany *Rozwinięcia geografii fizycznej*, poświęcony jest właściwie czasom od III w. przed Chr. do czasów chrześcijańskich pierwszych wieków. Po panowaniu perskim (V-IV w. przed Chr.), i utworzeniu Prowincji Judy reszta terytoriów uformowała jednostki administracyjne, nazwane Karnaim, Hauranityda i Idumea. Oczywiście, w konsekwencji późniejszej ekspansji języka greckiego zmia-

nom uległy nazwy poszczególnych miejsc. Analizie poddano regiony Iturei, Gaulanitydy, Batanei, Trachonitydy, Hauranitydy, miast Dekapolu, Perei, Idumei, Nabatei. Osobno opisano Prowincje: Arabską (s. 223-228), Judejską (s. 228-230) oraz Palestyńską (s. 230-232), która stanowi ostatnie miejsce poddane analizie. Na końcu książki znajdziemy (wybraną, niestety) bibliografię oraz spis treści.

W celu podsumowania należy na początku stwierdzić, że praca jest napisana jasno, przejrzysto, jest łatwa w odbiorze i przydatna dla każdego, kto interesuje się geografią historyczną Ziemi Świętej, szczególnie z perspektywy egzegezy i interpretacji tekstów biblijnych i pozabiblijnych. Widać w niej nie tylko kompetencję i dar syntezy, ale także umiejętność dobrego przekazu treści. Na uwagę zasługuje koncept ewolucji nazw miejsc wzmiankowanych w Piśmie Świętym oraz podanie różnych ich wariantów. Pozycja jest ważna także dlatego, że zbiera najdonioślejsze osiągnięcia naukowe w zakresie prezentowanych tematów, przede wszystkim prezentując najnowsze i współczesne wyniki badań i punkty widzenia. Ważnym uzupełnieniem podręcznika są mapy i rysunki, dodane do każdego rozdziału.

Na koniec warto zgłosić kilka uwag krytycznych, które jednak w niczym nie umniejszają tej bardzo przydatnej pozycji. Przede wszystkim brakuje wykazu skrótów oraz zakończenia, w którym można by się pokusić o próbę podsumowania wyników przedstawionych analiz. Przy nazwach obcych, szczególnie z hebrajskiego, przydałby się zapis w transkrypcji, co stanowiłoby ułatwienie dla czytelników nieznających tego języka. Bibliografia, jak już wspomniano, zawiera tylko niektóre ważniejsze pozycje, co może utrudnić znalezienie tej najbardziej pożądananej.

Reasumując, pozycja P. Kaswaldera, rozumiana jako podręcznik dla studentów i pasjonatów geografii biblijnej, spełnia swoje założenia i główne cele. Z pracy tej mogą jednak skorzystać nie tylko studenci, ale wszyscy, którzy na różny sposób pragną rozwijać i pogłębiać wiedzę z zakresu prezentowanej tematyki. Dokładne i rzetelne analizy historyczne, geograficzne, lingwistyczne i inne znacznie bowiem wykraczają poza program studiów, nawet bardzo zaawansowanych.

Marcin Chrostowski, Jerozolima